

katalógusok és eredeti anyagok digitalizálását. Külön iparág épült a könyvtárakra, ideértve az integrált könyvtári rendszerek, a hálózati vagy CD-ROM-os katalógusok előállítását. Európában komoly piacuk van, bár erős a versenyben állnak az amerikai cégekkel. Üzleti lehetőséget kínál a szektor cégeinek a könyvtári állomány hosszú távú megőrzése, és a savas papír okozta problémák megoldása.

A könyvtárak sok kiadó és tartalomszolgáltató legfontosabb vevői. Különösen a kis nyelvek könyvkiadásában és az értékes, de ráfizetéses kiadványok (könyvek, videók, filmek) forgalmazásában fontos a szerepük.

A könyvtárak előljárnak az internet terjesztésében; többnyire hozzájuk vezet az első, internetes hozzáférést biztosító kábel is. Új piacot nyithatnak a multimédiás termékek számára.

A gazdasági megfontolások mellett a könyvtárak szerepe jelentős a közösségek és a felhasználók mindennapi életében. Kutatások bizonyítják, hogy különösen a gazdaságilag hanyatló térségekben a minőségi könyvtári szolgáltatások segítenek megkapaszkodni az ottlakóknak. Új túlélési stratégiákat kínálnak a közösségnek, a munkanélkülieket pedig a tanulásban, új lehetőségek megtalálásában segítik.

Költségek

A könyvtárhasználati díjak országoként változnak: vagy beiratkozáskor, vagy bizonyos típusú

anyagok (videó, zene) kölcsönzésekor kérnek pénzt. A késedelmi bírságot és az előjegyzési díjat valamennyi országban kiroják.

A díjakkal elsősorban a felhasználást befolyásolják. A kölcsönzési díjak jogosultságát vitatják, az ellenzők szerint csak a kölcsönzést és a könyvtárhasználatot csökkentik, míg a bevételek csekély hasznot jelentenek, nem oldják meg a könyvtárak pénzügyi gondjait.

A könyvtári katalógusok, elsősorban a nemzeti bibliográfiák ingyenes használatáról több országban is folyik a vita. A díjak bevezetését bírálók szerint ésszerűtlen pénzt kérni a költségvetési pénzek felhasználásával összegyűjtött információért, amely a nemzeti kulturális örökség részeként mindenki tulajdona. Hasonlóan közpénzből készülnek a felhasználók számára értékes térképek és statisztikák, amelyek általános hozzáférhetősége már csak a demokrácia szempontjából is alapvető. Az ilyen típusú információk internetes közzététele lényegesen javítja a hozzáférést, csekély terjesztési költségek mellett.

Konszenzust kell találni a költségvetési pénzek felhasználásával készült anyagok ingyenes vagy térítéses használatáról folyó vitában.

/Report on the Green Paper on the role of libraries in the modern world. = Committee on Culture, Youth, Education and the Media. 25 June 1998. 14 p./

(Dobó Katalin)

Digitális források lincencelése: hogyan kerüljük el a csapdákat?

A papíralapú világban a könyvtáros beszerez egy könyvet, amelyet az olvasók annyiszor vesznek kézbe, ahányszor csak akarják. Ha a könyvtár a könyvet megvette, az örökre a tulajdonában marad. *Digitális környezetben a könyvtáros gyakran csak az elektronikus másolathoz való hozzáférést vásárolja meg, azt is csak meghatározott időre, és előre kikötött használati feltételek mellett. Ez a vétel legtöbbször licencek megszerzésével történik.* A licenc olyan formális engedélyezés, amely nélkül a tevékenység jogtalan lenne. A licencekre általában a szerződésekre vonatkozó jogszabályok (contract law) érvényesek.

Amikor a szerzői jog tulajdonosa (sok esetben a kiadó) elküld egy licencmegállapodást, ezzel ajánlatot tesz arra, hogy termékét milyen feltételek mellett lehet használni. Általában egy típusszöveget küldenek, amelyet a könyvtár saját igényeinek megfelelően módosíthat. A licenceket általában jogászok állítják össze olyan nyelvezetet használva, amely megrémiszi a könyvtárosokat. Pedig

nagyon fontos, hogy értsük, miben állapodunk meg! Ha elmulasztjuk az aláírást, vagy figyelmen kívül hagyjuk a feltételeket és a határidőket, azért ezek még érvényben maradnak. A termék vagy a szolgáltatás használatának feltételeit úgy fogalmazzuk meg, hogy érvénybe léptükhöz elég, ha a kiadó értesítette róluk a könyvtárat.

Az ECUP (European Copyright User Platform) keretében a könyvtárosok számára összeállítottak egy figyelmeztető listát, hogy segítsenek megérteni bizonyos paragrafusok, záradékok következményeit.

A szerzői jog és a licenc kapcsolata

A könyvtárosok és az őket képviselő szervezetek azon az állásponton vannak, hogy a szerzői jogi törvényekben a nyomtatott formában megjelenő anyagok tekintetében a rájuk vonatkozó kivételeket meg kell tartani a digitális forrásokra is. A szerződésekre vonatkozó jogszabályokban a

szerződéskötés szabadságának elve az irányadó, amely szerint a felek szabadon megállapodhatnak a szerzői joggal védett anyag használatáról, vagy lemondhatnak a szerzői jog által megengedett jogokról. Ez rendben is van, ha egyenrangú felek állapodnak meg. A szerzői jog esetében azonban az egyik félnek kizárólagos (monopol-) joga van, míg a másik fél, jelen esetben a könyvtár, alig várja, hogy feladatai teljesítéséhez megkapja a jogosultságot. A könyvtárak nincsenek mindig tudatában annak, hogy a licencek semmissé tehetik a szerzői jogban biztosított kivételeket.

Jelenleg a jogi világ megosztott a szerzői jog alóli kivételek és az egyes kormányok felelőssége tekintetében. Mindenesetre az biztos, hogy a nemzeti szintű szerzői jogi törvényeket nem lehet licencekkel felülbírálni.

A licencekről

(Az alábbiakban a szerződő felek közül a *licencátvevő* helyett a *könyvtár*, a *licenctulajdonos* helyett a *kiadó* kifejezés szerepel.)

A felek

A szerződést kötő felek meghatározása és adataik rögzítése.

A tárgy ismertetése

Ez a paragrafus röviden áttekinti a szerződés célját. Szerepe, hogy rögzítse a felek szándékait, és azokat a tényleges körülményeket, amelyek között a szerződés megszületett stb.

A megállapodás értelmezése

A jogi szövegek pontos megfogalmazást igényelnek. Itt van lehetőség az összetett fogalmak megmagyarázására, az őket jelölő szavak bevezetésére. Ennek a paragrafusnak az elhagyása kellemetlen meglepetésekkel járhat, mivel egy fogalom meghatározásában egy apró változás is lényeges hatással lehet az egész szerződésre.

Az alkalmazandó törvények kiválasztásának lényege, hogy milyen törvényeket választunk a licenc értelmezésére, és melyik bíróságot a peres ügyek rendezésére. A legtöbb esetben a szerződéstervezetekben azok a törvények szerepelnek, amelyek a kiadónak kedveznek, ezért ezeket érdemes megvizsgálni, és olyan jogi alapot választani, amely előnyös a könyvtárnak, vagy mindkét félnek.

A megállapodás

Ez a szerződés lényege: összefoglalja, mit vásárolunk vagy veszünk igénybe a pénzünkért. Egyértelműen és félreérthetetlenül kell megfogalmazni, nem óhajok és kívánságok formájában. Ami ebből a részből kimarad, azért esetleg külön kell majd fizetni, vagy kimarad a szolgáltatásból is.

A licenc által adott jogok

Itt kell meghatározni mindazt, amit a licencelt anyaggal tenni lehet. Meg kell győződni arról, hogy minden tevékenységet felsorolt, amit a könyvtár végezhet, vagy felhasználóinak megenged. Ami kimarad, az nincs megengedve, hacsak nem tárgyalják újra a szerződést, vagy kiegészítő licenccel később meg nem veszik. A tevékenységi körbe bármi felvehető, ami a könyvtár pénzügyi lehetőségeibe belefér. Nem kell kitérni azokra a kérdésekre, amelyeket a nemzeti szerzői jogi törvény vagy a nemzetközi egyezmények szabályoznak. Ezeket a jogszabályokat a licencben nem kell felsorolni, de a könyvtárosok szeretik feltüntetni őket, mintegy emlékeztetőül.

A paragrafus legfontosabb része annak rögzítése, hogy a jogosult felhasználók honnan érhetik el a licencelt anyagokat. A kiadók általában megkülönböztetik a *jogosult felhasználót* és a *helyszíni felhasználót* (*walk-in user*), de ezek a fogalmak szerződésenként változnak. Az ECUP az *intézmény tagja*, *regisztrált helyszíni felhasználó*, *nem regisztrált helyszíni felhasználó* és a *regisztrált távoli felhasználó* fogalmakat ajánlja, valamint a *helyszíni* fogalmat, amely a könyvtárat vagy egyéb olyan helyet jelöli, ahol a könyvtár használói dolgoznak vagy tanulnak (ideértve akár a lakásukat is).

Néhány példa a jelenlegi gyakorlatban előforduló jogokra és helyszínekre:

- a kiadó szerverének elérése;
- a licencelt anyag tárolása saját számítógépen;
- a licencelt anyag integrálása a saját helyi rendszerbe, infrastruktúrába és szolgáltatásba;
- a licencelt anyag indexelése;
- a licencelt anyag hozzáférhetővé tétele az intézmény tagjai számára kutatási, oktatási és tanulmányi célra a helyszínen;
- engedély az intézmény tagjainak, hogy egyes cikkeket kinyomtassanak vagy letöltsenek kutatási, oktatási vagy tanulmányi célra a helyszínen;
- elérés biztosítása és másolatkészítés engedélyezése a regisztrált helyszíni felhasználóknak kutatási, oktatási és tanulási célra;
- engedély arra, hogy a papíron lévő vagy elektronikus másolatokat oktatási anyagokba bedolgozzák.

Továbbra is nehéz probléma marad a könyvtárközi kölcsönzés és az elektronikus dokumentumszolgáltatás. A nyomtatott anyagok könyvtárközi kölcsönzése sokáig elfogadott tevékenység volt, elektronikus környezetben azonban maga a fogalom is vitatott. Rendkívül fontos, hogy megkülönböztessük, mit jelent a könyvtárközi kölcsönzés nyomtatott dokumentumok és elektronikus dokumentumok esetében. Maga a *kölcsönzés* kifejezés azt sugallja, hogy az anyag meghatározott időben visszakérül a tulajdonosához, ami nyomtatott

könyvek esetében nyilvánvaló. Az elektronikus tevékenységet jobban fedné a *könyvtárközi erőforrás-megosztás* és a *könyvtárközi használat* fogalom. Amíg az információ megosztása a könyvtárakra korlátozódik, és nem terjed ki harmadik félre, ezek a fogalmak a végfelhasználók (harmadik fél) igénye szerinti elektronikus dokumentumszolgáltatásra is alkalmazhatók.

Amíg a fogalmak tisztázódnak, a könyvtáraknak és a kiadóknak mindent meg kell tenniük, hogy mindkét fél számára elfogadható megoldást találjanak a lehető legpontosabb megfogalmazással. Ez segítséget jelent a döntések meghozatalához a jogi folyamatokban is, valamint a könyvtárosok és a kiadók tárgyalásainál is.

Használati korlátozások

Ebben a paragrafusban rögzítendő, mit nem szabad tenni a licencelt anyaggal. Általában a következők fordulnak elő:

- rendszeres vagy jelentős részt érintő másolás;
- további terjesztés, újraeladás, kölcsönadás vagy al-licencbe adás;
- rendszeres szolgáltatás bármilyen formában nem intézményi tagok részére.

Határidők és lejárat

Ha nincs egyéb kitétel, a megállapodás általában az aláírás napján lép életbe. A félreértések elkerülése érdekében azonban ezt is fel szokták tüntetni.

A licenc időtartama az az időszak, amíg a kiadó hozzáférést biztosít, és a könyvtár fizet. A licenc a lejáratú idő előtt csak akkor szüntethető meg, ha alapvetően megsértették, vagy egyéb nyomós oka van.

A licencek akármilyen rövid vagy hosszú időszakra köthetők, és megújíthatók. A pontos meghatározás érdekében inkább a befejeződés dátumát kell feltüntetni, mint az időtartamot. Olyan megállapodás is lehetséges, amely meghatározatlan időre szól, és felmondási feltételeit szabályozzák.

A licencnek mindig tartalmaznia kell a lejárat időtartamát. Ennek célja, hogy megvédje a könyvtárat attól, hogy fizetnie kelljen akkor is, amikor a kiadó már nem szolgáltat, vagy a könyvtár már nem igényli a szolgáltatást.

Nagyon fontos a folyamatos hozzáférés biztosítására vonatkozó kitétel abban az esetben is, ha a megállapodás időtartama lejárt, vagy azt valamilyen okból felmondták. Ez általában nincs automatikusan garantálva, a licencbe külön fel kell venni. A könyvtárnak úgy kell megfogalmaznia, hogy továbbra is hozzáférjen a licencelt anyagokhoz vagy a kiadó szerverén, vagy egy harmadik fél szerverén, vagy kapja meg a fájlokat saját gépére. Ha a licenc a kiadó vagy a könyvtár hibájából

veszti érvényét, a folyamatos hozzáférést a licencelt anyagnak ahhoz a részéhez kell biztosítani, amelyet a könyvtár a felbontás előtt jogosan használt.

A licencelt anyag szállítása és elérése

A lehető legpontosabban kell meghatározni a licencelt anyag szállításának határidejét, gyakoriságát, formáját és hordozóját. Magától értetődik, hogy olyan hordozót kell választani, amelyet a könyvtár elérni és használni tud. A későbbi viták elkerülése érdekében ezt teljes pontossággal kell meghatározni. Ha az anyag nem érkezik meg időben, a kiadónak általában 30 napja szokott lenni a pótlásra. A részleteket ajánlatos az ütemezés paragrafusában rögzíteni.

Fel lehet venni a licencbe azt is, hogy az elektronikus változatot a könyvtár előbb kapja meg, mint a nyomtatottat, vagy azzal egy időben. Ha a licencelt anyag egy részét visszaveszik, vagy nem folytatják, a könyvtár kérheti a kiadót, hogy térítse meg a licencdíjnak az így kieső anyagra jutó részét.

Ebbe a paragrafusba tartozik még a hozzáféréshez szükséges feltételek rögzítése, például a hozzáférési kódok eljuttatása, a könyvtár számára a megfelelő kapacitás és sávszélesség biztosítása a kiadó szerverén.

Licencdíj

A licenc díját vagy a fő paragrafusban lehet rögzíteni, vagy egy önálló fejezetben. Meg kell győződni arról, hogy a licencdíj mindenre kiterjed-e, és ne legyen olyan rejtett költség, amelyet a kiadó később felszámolhat. Gohdoskodni kell arról, hogy szerepeljen a fizetés ideje, helye, gyakorisága stb.

A könyvtár vállalásai

Ez a paragrafus a kiadónak fontos, mert a könyvtár ígéretét tartalmazza arra vonatkozóan, hogy sem ő, sem felhasználói nem fogják megsérteni a szerzői jogot vagy más, a tulajdonnal kapcsolatos jogot. Ugyancsak itt ad biztosítékot a könyvtár arról, hogy felhasználói a licencelt anyagot a szerződésben lefektetett feltételek mellett fogják használni. A könyvtárnak résen kell lennie, hogy semmi ne sértse a megállapodást, ami különösen nehéz a közvetlenül nem ellenőrizhető tevékenységek esetén.

Garanciák, biztosítékok

A kiadók általában nem szeretnek garanciát adni, különösen elektronikus környezetben. A könyvtár számára szükséges garancia arra vonatkozik, hogy a kiadó a licencelt szellemi termék jogtulajdonosa, és jogosult licencadásra. Ha a szerződésben nincs ilyen paragrafus, előfordulhat,

hogy a könyvtárnak kétszer kell megfizetnie a jogdíjat, egyszer a kiadónak, egyszer pedig annak a személynak, aki saját jogon ezt követeli (általában a szerző). Fontos azt is tisztázni, hogy a kiadó a licenc teljes időtartama alatt rendelkezik a szerzői joggal.

A garancia része a harmadik félnek a szellemi tulajdonjog elleni lépéseitől óvó biztosíték. A biztosítékot úgy kell megtervezni, hogy az összes veszteséget, kárt, költséget stb. fedezze, és ne korlátozódjon pl. a licenc költségeire.

Vis major (Force majeure)

Ezek olyan események, amelyeket a felek nem tudnak irányítani, pl. háború, sztrájk, energia- kiesés, a hálózati berendezések meghibásodása.

Átruházás és alszerződés

A legtöbb joggyakorlatban a kereskedelmi szerződéseket nehéz átruházni. Az átruházás mentesíti a szerződő felet a szerződésben vállalt kötelezettségek alól, és átadja az így megbízott félnek. Hasonlóképpen gyakran előfordulnak alszerződések, de az eredetileg szerződő felek felelősek maradnak az alszerződésben foglaltakért is. Ugyanakkor a licenszszerződésekben általában ez nincs megengedve. Ha a könyvtár létre akar hozni egy konzorciumot egy közvetítővel kötött alszerződés révén, nagyon kell figyelnie arra, hogy a kiadó ehhez írásban hozzájáruljon.

Viták ügyek rendezése

A viták ügyeket különböző módokon lehet rendezni: bíróságokon, szakértők bevonásával stb. A licencben mindenképpen rögzíteni kell, hogy a szerződést mely jogi rendszerben kötötték, és jogi viták esetén milyen bíróság fog ítélni.

Táblázatok, jegyzékek

A táblázatokat azért szokták alkalmazni a megállapodásban, hogy a lényeg ne vesszen el a részletekben. Általában ezek tartalmazzák a legrelevánsabb információkat, műszaki specifikációkat, folyamatábrákat stb. Ide kerül a licencelt anyag felsorolása, a szállítás dátuma, formája és hordozója, és az a hely, ahol a licencelt anyagot használni lehet. Helyét tekintve általában a szerződés fő része után szerepel, az aláírások előtt.

Ami el kell kerülni

Az Európai Unióban vannak olyan országok, amelyekben a polgári jog (római jog), és olyanok, amelyekben a szokásjog hagyományos. Ez nagyon fontos bizonyos paragrafusok értelmezésénél, különösen az ún. *ésszerű erőfeszítések* és *mindent megtesz* klauzuláknál. Mivel ezek a kifejezések félreérthetők, a vonatkozó paragrafusok végrehajthatatlanok lesznek.

Egyre több könyvtár részesíti előnyben a digitális formában lévő források beszerzését. A *nincs lemondás* paragrafusokkal meg akarják tiltani a könyvtáraknak a nyomtatott kiadványok előfizetésének lemondását a csak elektronikus változatra történő előfizetés rögzítésével, vagy előírva a kötelező minimumot az előfizetésre vagy licencelésre. Ezt a paragrafust célszerű kihagyni a megállapodásból.

A *nem tehető közvélemény* titkosságra vonatkozó paragrafusok megtiltják a könyvtárnak, hogy másokkal megossza az árakra, az információ hasznosítására, feltételeire stb. vonatkozó adatokat. Konzorcium esetén ez különösen indokolatlan követelmény. A kiadónak lehetőséget kell adniuk arra, hogy a könyvtárak figyelemmel tudják kísérni az információ hasznosítását, adatokat tudjanak gyűjteni az állománygyarapításhoz, és ezeket másokkal megoszthassák. Ugyanakkor bizonyos információk közzététele valóban sértheti a kiadók érdekeit. Ezért lényeges annak meghatározása, hogy mi kezelendő bizalmasan, és mit lehet szabadon másokkal megosztani.

Minden időtartamot dátummal kell rögzíteni a szerződésben. El kell kerülni a félreérthető időtartamokat tartalmazó paragrafusokat, a laza hivatkozásokat napokra, hónapokra vagy évekre (egy hét lehet akár hét-, akár ötnapos). A legjobb megoldás, ha a meghatározások között szerepel a nap, hét, hónap, év fogalma.

Aláírás előtt ellenőrizendő

- Ne írjon alá olyan szerződést, amely
- nem annak az országnak a törvényhozására és bíróságára hivatkozik, ahol a könyvtár van;
- nem ismeri el a törvényes jogokat a szerzői jog szerinti hasznosításról;
- nem biztosítja a folyamatos hozzáférést a licencelt anyaghoz;
- nem tartalmaz garanciát a jogok érvényesítése tekintetében, és biztosítékot a reklamációk esetére;
- azt tartalmazza, hogy a könyvtár a felelős minden jogsértésért, amelyet jogosult felhasználó követett el;
- *nincs lemondás* paragrafust tartalmaz;
- *nem tehető közvélemény* paragrafust tartalmaz;
- *ésszerű erőfeszítés* és *mindent megtesz* paragrafusokat tartalmaz;
- félreérthető időtartamú paragrafusokat tartalmaz;
- nem engedi meg alszerződés kötését ügynökökkel;
- nem mindenre kiterjedő licenclíjat tartalmaz.

/GIAVARRA, E.: Licensing digital resources: How to avoid the legal pitfalls? = ECUP, 1998. november, 24 p./

(Viszocsekné Péteri Éva)